

BÁO CHÍ CÁCH MẠNG

TRONG DÒNG CHẢY LỊCH SỬ VĂN HÓA VIỆT NAM

GS, TS ĐỖ QUANG HUNG*

Kể từ khi lãnh tụ Nguyễn Ái Quốc cho ra mắt số 1 tờ báo *Thanh niên* (21-6-1925), cơ quan ngôn luận của tổ chức tiên thân quan trọng nhất của Đảng ta là *Hội Việt Nam cách mạng thanh niên*, ngay giữa lòng thành phố Quảng Châu (Trung Quốc) đang sục sôi cách mạng, đến nay đã tròn 80 năm.

Từ khi ra đời, chính báo chí cách mạng đã đưa đến một lối làm báo hoàn toàn mới mẻ, lối làm báo của những người mácxít theo công thức của Lênin: "Báo chí cách mạng không chỉ là người *tuyên truyền tập thể, cổ động tập thể* mà còn là người *tổ chức tập thể*". Luận điểm này như một hòn đá tảng để trên đó các đảng cách mạng, từ châu Âu qua châu Á, suốt từ đầu thế kỷ XX đến nay, xây dựng sự nghiệp báo chí của mình.

Vai trò tuyên truyền, cổ động cho các hành động cách mạng của quần chúng, cũng như vai trò giải thích, chỉ đạo đường lối đấu tranh cách mạng của báo chí cách mạng nước ta suốt từ đó đến nay đã được nghiên cứu khá tường tận trong nhiều công trình lịch sử báo chí. Bài viết này của chúng tôi muốn đi sâu thêm vào khía cạnh: *những giá trị văn hóa xét trong tổng thể lịch sử văn hóa* mà báo chí cách mạng Việt Nam đã đem lại. Qua đó, bài viết không có mục đích nào khác là làm rõ thêm một khía cạnh đóng góp cũng rất độc đáo của lịch sử báo chí cách mạng nước ta.

1. Một dòng báo chí đặc biệt trước khi giành được chính quyền

Nếu cần phải khái quát những thành tựu chủ yếu của Đảng ta trong việc xây dựng "nền văn hóa mới" trong quá trình vận động Cách mạng tháng Tám, kể từ khi ra đời (1930), chúng tôi cho rằng, "nền văn hóa mới" ấy, "cái vốn" về văn hóa trước khi giành được chính quyền gồm 3 mảng chủ yếu sau đây:

a. Những giá trị về *lý luận văn hóa mới*: tiêu biểu là *Đề cương văn hóa (1943)* và ngay sau Cách mạng tháng Tám, khi cả nước sục sôi trong khói lửa của cuộc kháng chiến chống Pháp là *Chủ nghĩa Mác và vấn đề văn hóa Việt Nam (1948, Trường - Chinh)*.

b. Một số loại hình văn hóa-nghệ thuật cách mạng đầu tiên như thơ, văn xuôi, kịch, ca khúc... Cả lý luận phê bình.

c. Một dòng báo chí cách mạng với hàng trăm tờ báo, tạp chí lớn nhỏ, phần lớn đều tồn tại bí mật, bất hợp pháp (kể cả trong các nhà tù thực dân), trong số đó có nhiều tờ báo hấp dẫn cả về nội dung và hình thức, phần lớn in rất thô sơ (in sáp, in thạch-in litô) và cũng có những tờ xuất bản công khai, in typô hiện đại...

Theo tôi, tuy xếp sau, nhưng có thể nói "mảng báo chí cách mạng" lại là "di sản văn hóa" nổi bật trước Cách mạng tháng Tám của Đảng ta. Đó là cái vốn, là "hòn đá góc tường" của cả ngôi nhà báo chí cách mạng hiện đại hôm nay của đất nước ta.

Những tờ báo đầu tiên của dòng báo chí đặc biệt này, *vốn nảy sinh từ nước ngoài* (Pháp, Trung Quốc, Thái Lan...), chủ yếu là báo của Đảng, từ Trung ương

* Viện trưởng Viện nghiên cứu tôn giáo, Viện khoa học xã hội Việt Nam

xuống các địa phương. Tiếp sau "cánh chim đầu đàn" là tờ *Thanh niên* (6-1925) do Nguyễn Ái Quốc sáng lập và điều khiển là hàng loạt các tờ: *Công nông* (1926), *Cờ đỏ* (1929), *Bôscovich* (1929), *Búa liềm* (1929), *Tranh đấu* (1930), *Cờ vô sản* (1931), *Cộng sản* (1931), *Búa liềm* (1934); *Giải phóng* (1934), *Tạp chí Bôscovich* (1934)...

Vào thời điểm "hy hữu" trong cách mạng Việt Nam, thời kỳ Mặt trận dân chủ 1936-1939, báo của các tổ chức cộng sản ra công khai: *Le Travail* (1936), *L'Avant-Garde* (1937), *Bạn dân* (1937), *Đời nay* (1938), *Nhánh lúa* (1937) và đặc biệt 2 tờ: *Tin tức* (1937) và *Dân chúng* (1938).

Từ năm 1939, Đảng ta hướng tới việc xây dựng những tờ báo thực sự có độ phổ quát hơn như *Cờ giải phóng* (số 1, ngày 10-10-1942). Đây cũng là lúc trong hệ thống báo chí cách mạng, bên cạnh các tờ báo của tổ chức Đảng hoặc các tổ chức quần chúng có tính đoàn thể chuyên biệt như tờ *Lao động* (1929 đổi thành *Công hội đỏ*), *Kêu gọi lính* (1930); *Sích sinh* (1930)... đã xuất hiện những tờ báo có lượng thông tin rộng hơn của các đoàn thể quần chúng rộng rãi nhất là Mặt trận Việt Minh như *Cứu quốc* (1942), *Việt Nam độc lập* (1941)...

Khi bình luận về các tờ báo cách mạng kể cả báo chí của Việt Minh sau năm 1945, một số người nghiên cứu cho rằng: "Cuộc cách mạng mùa Thu 1945 khiến báo chí *lơ lả* với văn hóa, chỉ đặt nặng nhiệm vụ chính trị" (Xem *Lịch sử báo chí Việt Nam* của Nguyễn Việt Chúc, Sài Gòn, 1974, tr.17 hay M.M. Durand, Nguyen Tran Huan. *Introduction à la littérature Vietnamiennne*, Paris, 1969).

Thực ra, khi làm báo cách mạng, những người cộng sản Việt Nam sớm có "ý thức văn hóa" cho tờ báo bên cạnh sứ mạng nặng nề của nhiệm vụ chính trị sống còn. Thậm chí, những nhân vật chủ chốt của nền báo chí cách mạng còn có hoài bão về một nền báo chí cách mạng của nước Việt Nam mới. Hồi ký báo chí của Thép Mới cho biết: "Anh Trường - Chinh là người lãnh đạo công tác báo chí, không những đã tích lũy được kinh nghiệm công tác báo chí của toàn bộ phong trào mà bản thân anh còn là một nhà văn hóa, một nhà văn, nhà báo..."

Trong lần làm việc với anh chị em tòa soạn báo *Cờ giải phóng* ra công khai giữa Hà Nội đã rợp trời cờ đỏ sao vàng ngày 27-8-1945,... anh Trường - Chinh nói một câu đầy hoài bão:

"1917: *Nam phong*
1932: *Phong hoá - Ngày nay*
1945: *Cờ giải phóng*"¹

Câu nói ấy đã lột tả lòng mong mỏi của đồng chí Tổng bí thư ĐCS Đông Dương về những tờ báo lớn có bạn đọc rộng rãi, có ảnh hưởng xã hội và văn hoá sâu rộng. Nói cách khác là sự hướng tới những tờ báo cách mạng thực sự có ý nghĩa quốc gia.

Những tờ báo cách mạng đầu tiên quả thực rất hiếm đất cho những vấn đề văn hoá, nghệ thuật dù tờ *Thanh niên* và *Việt Nam độc lập* nhiều số vẫn có mục nhỏ *Văn uyển*.

Nhưng về sau, tình hình đã khác.

Hàng loạt truyện, ký của Trần Đình Long, Trần Huy Liệu, Lê Văn Hiến, Nguyễn Văn Trân... đã được đăng tải trên các tờ báo lớn của Đảng thời kỳ Mặt trận dân chủ.

Báo *Cứu quốc* số 1 (ngày 25-1-1942) còn đăng bài thơ *Dân chủ tự do* của Phan Chu Trinh bằng chữ Nho và bản dịch nôm.

Cũng báo *Cứu quốc* hàng ngày, ngay sau Cách mạng tháng Tám thành công, còn đăng tải dài kỳ bản dịch cuốn tiểu thuyết nổi tiếng *Sông Đông êm đềm* của nhà văn Xôviết Mikhaiin Sôlôkhốp.

Ở đây cũng nhắc lại, trên số 4 *Cờ giải phóng* (ngày 18-4-1944) có đăng bài *Là thi sĩ* nổi tiếng của Sông Hồng:

"*Lấy cây bút làm đòn xoay chế độ*
Mỗi vần thơ bom đạn phá cường quyền"

Cờ giải phóng còn có nhiều bài nêu rõ quan điểm văn hóa của Đảng ta lúc đó: chống văn hóa nô dịch ngu dân của thực dân, phát xít Pháp - Nhật; chống các quan điểm tả khuynh về văn hóa của nhóm Tôrxkit...; đưa ra những ý tưởng về "văn hóa mới", "đời sống mới", "con người mới"...

Riêng những tác phẩm báo chí của Nguyễn Ái Quốc liên quan đến văn hóa nghệ thuật thì từ lâu đã

nổi tiếng: Cuốn *Truyện, ký của Nguyễn Ái Quốc* do nhóm Phạm Huy Thông dịch (từ các tác phẩm văn xuôi của Nguyễn Ái Quốc trên các báo cộng sản ở Pháp, kể cả *Người cùng khổ*).

Có thể nói, trên phương diện văn hóa, bản thân sự tồn tại của dòng báo chí cách mạng đã mang nhiều ý nghĩa cho sự hình thành nền văn hóa mới mà Đảng ta, trong khi phải dốc sức vào các nhiệm vụ cứu nước trước mắt là giành chính quyền, vẫn dành một phần tâm sức tạo dựng. Hơn thế nữa, báo chí cách mạng có thể coi là *bộ phận có giá trị hàng đầu* bên cạnh những thành tựu xây dựng văn hóa khác như đã đề cập trên đây.

Những người làm báo cách mạng phần lớn đều từ "nghịêu dư" do sự phân công của cách mạng, đến chỗ dần có tính "chuyên nghiệp", dù phải luôn đối đầu với tù tội, với cái chết luôn rình rập.

Về mặt nghề nghiệp, khi Nguyễn Ái Quốc khai sinh tờ báo cách mạng đầu tiên cũng là lúc *thế hệ thứ nhất* các nhà báo cách mạng Việt Nam ra đời với những tên tuổi như: Nguyễn Khánh Toàn, Bùi Công Trừng, Nguyễn Văn Tạo, Hà Huy Tập, Lê Hồng Phong..., thế hệ này chủ yếu viết trên các tờ báo cách mạng xuất bản ở nước ngoài.

Thập kỷ 30, đặc biệt trong thời kỳ Mặt trận dân chủ đã ra đời *thế hệ thứ hai* đông đảo và "chuyên nghiệp" hơn: Trương - Chinh, Nguyễn Văn Cừ, Trần Huy Liệu, Khuất Duy Tiến, Trần Đình Long, Võ Nguyên Giáp, Phan Thanh, Hải Triều...

Lớp nhà báo cách mạng này có nhiều cây bút thực sự là những nhà văn hoá của Đảng, vừa xây dựng, phát triển nền báo chí cách mạng, vừa xây dựng nền móng cho nền "văn hoá mới".

Thế hệ thứ ba của những người làm báo cách mạng trước năm 1945 là thế hệ của những người trẻ tuổi, phần lớn xuất thân từ các trí thức yêu nước mới được giác ngộ cộng sản và đi theo cách mạng. Ở họ việc làm báo, làm văn hoá có vẻ như gần gũi hơn. Đó là những cây bút như: Xuân Thủy, Hồng Quang, Hà Xuân Trường, Lê Quang Đạo, Hoàng Tùng, Thép Mới, Quang Đạm, Tô Hoài, Nguyễn Hồng, Nguyễn Huy Tưởng...

2. Dẫn dắt thực sự chiếm lĩnh mặt trận văn hóa

Nhà báo - nhà cách mạng, nhà văn hóa - tự nó là một "sản phẩm" nữa của cuộc vận động văn hóa mới của nước Việt Nam mới.

Trở lại với bản báo cáo nổi tiếng *Chủ nghĩa Mác và vấn đề văn hóa Việt Nam* của Trương - Chinh, trình bày tại Hội nghị văn hóa toàn quốc 1948. Tác giả đã hết sức ca ngợi dòng văn học - báo chí yêu nước đương thời, từ Nguyễn An Ninh, Nguyễn Thế Truyền, Huỳnh Thúc Kháng đến Trần Huy Liệu, Phan Văn Trường, Diệp Văn Kỳ, Đào Duy Anh, ông bà Nguyễn Đức Nhuận, Hoàng Ngọc Phách v.v.. Đồng thời, tác giả cũng nêu bật vai trò văn hoá của ĐCS Đông Dương, của dòng báo chí cách mạng với những chuyển biến về tư tưởng và văn hoá của các nhà báo, nhà hoạt động xã hội thuộc nhóm *Tri tân, Thanh nghị*...

Về nghệ thuật báo chí, ngoài cây bút đặc biệt của nhà báo cách mạng lớn nhất Nguyễn Ái Quốc - Hồ Chí Minh, nhiều cây bút của dòng báo chí cách mạng cũng rất nổi tiếng và có tiếng vang mạnh mẽ đến tiến trình lịch sử báo chí, lịch sử văn hoá nước nhà.

Có thể nói *văn chính luận* của dòng báo chí cách mạng là thể loại báo chí có nhiều đóng góp. Thép Mới đã đánh giá về *văn chính luận* của Trương - Chinh: "Trương - Chinh là một nghệ sĩ của câu văn Việt Nam. Văn chính luận của Trương - Chinh mới hơn hết thầy các cây viết chính luận của báo chí Việt Nam lúc đó"².

Với tờ *Sự thật*, "tính cách văn hoá" của báo chí cách mạng càng rõ nét hơn: hàng loạt các bài nghiên cứu lý luận về văn hoá, văn học Xôviết (kể cả giới thiệu kỹ các tác giả tiêu biểu) đã được đăng tải. Nhiều bài thơ hay của Tố Hữu, truyện của Trần Đăng, ký của Thép Mới... đã được đăng tải. Cái tin nhà thơ *Thôi Hữu* mất trên đường công tác cũng được đăng tải trên trang nhất một số báo...

Tuy vậy, phải nói rằng, chỉ khi xuất hiện *Tạp chí Tiên phong* (ngày 10-11-1945, số 1), cơ quan ngôn luận của Hội văn hoá cứu quốc, do nhà văn Nam Cao phụ trách, với gần 100 trang, qui tụ các nhà văn, nhà văn hoá tiêu biểu trên nhiều lĩnh vực như Tâm Kính, Xuân Diệu, Nguyễn Đình Thi, Nguyễn Hữu Đang, Như

Phong, Đặng Thai Mai, Nguyễn Thị Kim, Trần Văn Cẩn, Nguyễn Đỗ Cung... thì báo cách mạng của Đảng mới thực sự "chiếm lĩnh mặt trận văn hoá". Với 24 số báo (tính đến số 24, ra ngày 19-12-1946, khi Toà soạn dời lên chiến khu Việt Bắc) hiện nay còn lưu giữ được, đã ghi một dấu son trong mảng "báo chí văn hoá" của dòng báo cách mạng ở nước ta.

Sau đó còn những tờ quan trọng khác xuất bản ở Việt Bắc: *Tạp chí Văn nghệ* (số 1 ra ngày 3 - 10-1947 do chính đồng chí Tố Hữu phụ trách), tiền thân của Tuần báo *Văn nghệ* hiện nay. Loại hình báo chí "văn nghệ" đặc biệt phát triển ở nhiều địa phương, nhiều ngành văn hoá - nghệ thuật trong kháng chiến chống Pháp, trong đó có những tờ có chất lượng báo chí tốt (đặc biệt các tờ báo của Hội văn nghệ các liên khu, các tỉnh)...

3. Trở thành tiếng nói của "Văn hoá Việt Nam" đương đại

Khi xây dựng nền văn hoá mới hay gọi đơn giản như hiện nay "Văn hoá Việt Nam đương đại", Đảng ta ngày càng thấy rõ vai trò to lớn của mặt trận báo chí. Bên cạnh sự đổi mới tư duy có tính chiến lược, chuyển hoạt động báo chí từ công thức của Lenin sang một nền báo chí hiện đại, thích ứng với nền kinh tế thị trường theo định hướng XHCN, tiêu biểu là việc Quốc hội thông qua *Luật báo chí*, công bố đầu 1990, đã có hàng loạt công việc chuẩn bị cho sự thay đổi quan trọng này của lịch sử báo cách mạng Việt Nam đương đại.

Từ một nền báo chí cách mạng chủ yếu là *báo viết*, bí mật bất hợp pháp (trước 1945), cần từng bước xây dựng nền báo chí hoàn chỉnh cho chế độ mới.

- Ngày 7-9-1945: Thành lập Đài tiếng nói Việt Nam, *báo nói* quốc gia.

- Ngày 15-9-1945: Việt Nam thông tấn xã, hãng thông tấn chính thức của nước Việt Nam dân chủ cộng hoà ra đời tại Hà Nội.

Công việc "hoàn chỉnh hệ thống báo chí" còn phải kéo dài trong bối cảnh gian khổ của hai cuộc kháng chiến: ngày 7-9-1970, thành lập Đài truyền hình Việt Nam, *báo hình* quốc gia.

Và trong điều kiện đổi mới đất nước, hàng loạt loại hình báo chí hiện đại ra mắt: tờ báo điện tử đầu tiên của nước ta là *Saigon News* ra đời ở thành phố Hồ Chí Minh (5-1997) và quan trọng hơn, ngày 25-3-2000, báo *Nhân dân điện tử* chính thức phát hành trên mạng Internet, trở thành tờ *nhật báo điện tử* đầu tiên của Việt Nam...

Làm báo là *một nghề*. Tính cách "chuyên nghiệp hoá" của báo chí cách mạng còn được Đảng ta quan tâm *nhất từ nhân tố con người đến cơ sở pháp lý*: Năm 1939, lần đầu tiên Đảng ta tác động, mở *Hội nghị báo giới Bắc Kỳ*; tháng 12-1945 Chính phủ Việt Nam dân chủ cộng hoà cho phép thành lập *Đoàn báo chí Việt Nam*, tiền thân của *Hội nhà báo Việt Nam* ngày nay; tháng 6-1950, Chính phủ chính thức quyết định cho thành lập *Hội những người viết báo Việt Nam*, từ đó đến nay đã trải qua 7 kỳ Đại hội.

Cũng như nhiều lĩnh vực văn hoá khác, trên mặt trận báo chí, Chủ tịch Hồ Chí Minh có sự quan tâm đặc biệt. Ngay sau ngày tuyên bố độc lập, Người đã tiếp nhiều đoàn đại biểu báo giới với mong muốn "báo chí góp vào xây dựng gương mặt văn hoá của nước Việt Nam mới" (khi tiếp đại biểu tờ *Tri tân*); ký sắc lệnh đầu tiên về báo chí - xuất bản... Đặc biệt, ngày 14-12-1956, Người đã ký *Sắc lệnh số 282-SL* về chế độ báo chí, tạo cơ sở quan trọng cho *Luật báo chí 1990*...

Cho đến nay, nước Cộng hoà XHCN Việt Nam đã có cả một nền báo chí đương đại hoàn chỉnh về loại hình, đồng đảo và bề thế. Báo chí cách mạng Việt Nam hôm nay không chỉ là tấm gương phản chiếu hơi thở của xã hội Việt Nam đang chuyển mình mạnh mẽ trên con đường đổi mới, CNH, HĐH, mà bản thân nó thực sự trở thành một thành tố của văn hoá Việt Nam đương đại.

1. Thép Mới: "Sống động một sự nghiệp", báo *Nhân dân*, ngày 10-3-1991. Thực ra, đến Cách mạng tháng Tám thành công báo *Cờ giải phóng* đã xuất bản được 15 số (từ 1942). Đến ngày 18-11-1945, khi ngừng xuất bản đã xuất bản đến số 33. Tháng 12-1945 tục bản của nó là *Sự thật* ra đời, tiếp tục sự nghiệp

2. Xem Thép Mới, *sđd*.